
Redegørelse

DEN IDEELLE STEMMERETTSALDER – FINNES DEN?

Af Guro Ødegard, cand.polit
Institutt for Samfundsforskning, Oslo



Uddrag fra:

Demokrati for fremtiden – Valgrets Kommissionens betænkning om unges demokratiske engagement

Valgrets Kommissionen

c/o DUF – Dansk Ungdoms Fællesråd • Scherfigsvej 5 • 2100 København Ø

duf@duf.dk • www.valgrets Kommissionen.dk

ISBN: 978-87-87486-34-7

December 2011

Sammendrag

En analyse av debatter og forskning rundt stemmerett for 16-åringer¹ af Guro Ødegård², Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Senking av stemmerettsalderen – eller valgrettsalder – er oppe til debatt i en rekke europeiske land. Artikkelenes målsetting er å øke vår forståelse for de mulige konsekvenser en senket stemmerettsalder vil kunne ha. På bakgrunn av en gjennomgang av relevant litteratur presenteres de mest sentrale argumentene i Europa for og imot senket stemmerettsalder. Hvilke knipper av argumenter gjenfinnes i debattene? Hvilke argumenter veier tyngst når konklusjoner skal trekkes? Hvilke argumenter understøttes eller avvises på bakgrunn av empirisk forskning? Analysene viser at debatten domineres av normative argumenter heller enn empiribaserte resultater. På den ene siden argumenteres det for at en senket stemmerettsalder vil styrke demokratiet, på den andre siden at 16-åringer er for umodne til å foreta kvalifiserte valg. Legger man de empiriske argumentene til grunn, vil en redusert stemmerettsalder sannsynligvis ha liten betydning for både valgdeltagelsen og valgresultatet på kort sikt.

1 Denne artikkelen er en bearbejdet versjon av en artikkel publisert i Tidsskrift for ungdomsforskning, nr. 1, 2011 (www.ungdomsforskning.no) som bygger på rapporten "Ungdom, valgdeltagelse og stemmerett" av Guro Ødegård og Jacob Aars (2011). Takk til Jens Nygaard Nielsen ved Dansk Ungdoms Fællesråd for hjelp med nødvendige justeringer for å få artikkelen tilpasset en dansk kontekst.

2 Guro Ødegård er sosiolog og forsker ved Institutt for samfunnsforskning i Oslo. Høsten 2009 avla hun sin PhD på tema ungdom og politisk engasjement. Avhandlingen tittel er: Motløs ungdom? Nytt engasjement i et gammelt demokrati. Ødegård er del av forskergruppen som skal evaluere det norske forsøket med senket stemmerettsalder ved kommunevalget 2011. Kontaktinformasjon: god@samfunnsforskning.no.

Den ideelle stemmerettsalder – finnes den?

I byen Berkeley i California – best kjent som arnestedet for de store menneskerettighetskampene i USA på 50-tallet og ungdomsopprøret på 60-tallet – er det møte i bystyret den 24. mai 2005. To av bystyremedlemmene i samarbeid med *The National Youth Rights Association* hadde fremmet forslag om å starte prosessen med å gi 16-åringer stemmerett ved lokalvalgene. En gruppe på rundt ti ungdommer entret podiet for å argumentere for forslaget og svare på spørsmål fra bystyremedlemmene. ”Om jeg kunne, skulle jeg gitt dere som står her, stemmerett umiddelbart, men jeg er redd for at vanlige 16-åringer bare stemmer på de populære kandidatene, kjendiser og sånn”, sa en av representantene. En ung jente ba om ordet: ”Nå var det vel ikke akkurat 16-åringer som valgte en Hollywood-stjerne til guvernør i California.” Forslaget om stemmerett for 16-åringer ble nedstemt med én stemme overvekt. Tre representanter stemte blankt.

Den lille historien fra Berkeley illustrerer at 16-åringers formelle innflytelse gjennom stemmeseddelen er et tema som står på den politiske dagsorden i flere land, forslaget er kontroversielt, og det hersker stor usikkerhet rundt konsekvensene.

Kan en reduksjon av stemmerettsalderen styrke valgdemokratiet? Spørsmålet ligger som et bakteppe for artikkelens målsetting, som er å øke vår forståelse av mulige konsekvenser ved en slik stemmerettsreform. Artikkelen bygger på en gjennomgang av relevante skriftlige dokumenter som belyser argumenter for og imot en senking av stemmerettsalderen. Foruten en lang rekke pamfletter og policydokumenter fra europeiske organisasjoner og institusjoner som arbeider for redusert stemmerettsalder, omfatter materialet også offentlige utredninger fra Storbritannia, Sverige og Norge som drøfter og konkluderer i dette spørsmålet. I datamaterialet inngår også en rekke empiriske forskningsarbeider.

Tre overordnede spørsmål reises: Hvilke perspektiver gjenfinnes i debattene? Hvilke argumenter veier tyngst når konklusjoner skal trekkes? Hvilke argumenter kan understøttes eller avvises på bakgrunn av empirisk forskning? På bakgrunn av analyser av tidligere forskning spørres det mer presist om man kan anta at 16-åringer vil bruke stemmeretten sin, og om de er modne nok til å gjennomføre kunnskapsbasert stemmegivning.

Drøftelsene rundt utvidelse av stemmeretten skjer parallelt i en rekke demokratiske land. Det er neppe tilfeldig. Stemmeretten kan ses på som en seismograf som er var for samfunnsmessige endringer; både nasjonale og internasjonale. Tidligere justeringer i Danmark, som eksempelvis innføring av allmenn stemmerett for kvinner i 1915 eller stemmerett ved lokalvalg (kommune- og fylkestingsvalg) for utenlandske statsborgere

minimum 3-års botid i Danmark (fra 1980)³, ble innført som en konsekvens av datidens bredere samfunnsstrømninger relatert til menneskerettslige spørsmål. Spørsmålet må også forstås i lys av den økende bekymring forskere og politiske myndigheter både i inn- og utland uttrykker med tanke på den svekkede valgdeltagelsen vi har sett over flere tiår (Wagner mfl., under utgivelse).

I de følgende avsnitt vil jeg kort presentere de kontekstuelle betingelser for debatten, først ved å vise til de land som allerede har redusert stemmerettsalderen, for deretter å presentere erfaringer med 16- og 17-åringers valgdeltagelse i Tyskland og Østerrike.

Land med stemmerett for 16-åringer

Stemmerettsalderen i de aller fleste av verdens demokratiske land er 18 år. Det er bare tolv land i verden som opererer med en stemmerettsalder over 18 år.⁴ Av europeiske land er det bare Østerrike som har innført allmenn stemmerett for 16-åringer, hvilket betyr at de kan stemme ved samtlige valg (kommune-, delstats-, parlaments- og europaparlamentsvalg). Dette skjedde i 2007. Av land ellers i verden har Cuba og Nicaragua allmenn stemmerett for 16-åringer. I tillegg er det noen land som opererer med 16- eller 17-årsgrænse for stemmerett, men da med begrensninger knyttet til sivil status, yrkesdeltagelse m.m.⁵

I Europa for øvrig er det flere land som har innført lavere stemmerettsalder begrenset til kommunale og regionale valg. Før Østerrike gjennomførte stemmerettsreform for samtlige valg, hadde 16-åringer i flere delstater kunnet stemme både ved kommune- og delstatsvalg i perioden 2003–2005 (Electoral Commission 2004). Tyskland var tidligere ute, da flere delstater ga stemmerett til 16-åringer ved kommunevalg allerede fra midten av 1990-tallet (Ungdomsstyrelsen 1999, Electoral Commission 2004).⁶ I dag har tyske 16-åringer stemmerett ved kommunevalgene i sju delstater. I en av disse (Bremen) er stemmeretten utvidet til også å gjelde delstatsvalg. Delstaten Glarus i Sveits innførte i 2007 16-årsgrænse for stemmerett både ved kommune- og delstatsvalget. Også øygruppene Isle of Man (2006), Jersey (2007) og Guernsey (2007) – som er egne administrative enheter underlagt den britiske krone – innførte 16-årsgrænse for stemmerett ved valg til de lokale styringsorganer.

Gjennom det siste tiåret har med andre ord kommunale og regionale myndigheter i

3 I 2010 ble lovverket strammet inn, og stemmerett ved lokale valg i Danmark ble gitt til utenlandske statsborgere med minimum 4 års botid i landet.

4 Dette er Liechtenstein, Monaco, Usbekistan, Malaysia, Japan, Sør-Korea, Taiwan, Marokko, Tunisia, Kamerun, Sentralafrikanske republikk og Gabon (www.duf.dk, www.wikipedia.com).

5 Brasil har stemmerett for 16-åringer, men vernepliktige får ikke stemme. Indonesia har stemmerettsalder på 17 år, men er du gift, får du stemme uansett alder. I Filippinene kan man stemme som 16-åring ved lokalvalgene og som 16-åring ved parlamentsvalget dersom man er gift. I de østeuropeiske landene Slovenia, Bosnia, Serbia og Montenegro har man stemmerett som 16-åring om man er i arbeid (for en oversikt, se Dansk Ungdoms Fællesråd (2010). Valgretsaldre – i verden. København: Dansk Ungdoms Fællesråd. Hentet fra http://duf.dk/uploads/tx_templavoila/DFU_Fakta_Valgret_i_verden_06.pdf).

6 Dette var delstatene Mecklenburg-Vorpommern, Niedersachsen, Nordrhein-Westfalen, Sachsen-Anhalt, Schleswig-Holstein og Hessen. I Hessen ble stemmerettsreformen aldri gjennomført, da et politisk skifte omgjorde vedtaket før valget. I senere tid har Berlin og Bremen også redusert stemmerettsalderen, se http://en.wikipedia.org/wiki/Voting_age#G.

flere europeiske land gjennomført denne stemmerettsreformen. Land som Finland og Irland – i tillegg til Danmark – har nedsatt stemmerettskommisjoner der målsettingen er å drøfte unges demokratiske deltagelse i et bredere perspektiv – hvor også stemmerett for 16-åringer er et sentralt tema. I tillegg til Danmark har også Finland gjennomført frivillige prøvevalg med redusert stemmerettsalder ved kommunevalg de siste årene.⁷

Tematikken har også beveget seg over til overnasjonale politiske fora. Den 7. september 2010 behandlet Europarådets komité for politiske anliggende en redegjørelse om fordeler og ulemper ved å innføre 16-årsgrense for stemmerett i rådets medlemsland. Den 22. mars 2011 publiserte komiteen dokumentet “Expansion of democracy by lowering the voting age to 16”, der man inviterer Europarådets medlemsland til å debattere senking av stemmeretts- og valgbarhetsalder til 16 år ved forskjellige valg.⁸

Norge er imidlertid det første nordiske landet som gjennomfører et forsøk med senket stemmerettsalder hvor 16-åringer får reell stemmerett. I 2008 fremmet regjeringen i Stortingsmelding nr. 33 (2007-2008) forslaget om en forsøksordning ved lokalvalget i 2011, der 16-åringer ”i nokre få, einskilde kommunar” (ibid. pkt 5.2.7) skulle få stemmerett ved kommunevalget. Forsøket omfattet ikke valg til fylkestinget. Stortinget sluttet seg til forslaget, og i april 2009 ble landets kommuner invitert til å delta i forsøket. Av 430 kommuner kom det inn 143 søknader. Av disse ble 20 kommuner samt Longyearbyen lokalstyre valgt ut. I alt utgjør dette om lag 9300 nye stemmeberettigede.⁹

Erfaringer fra Tyskland og Østerrike

I dette avsnittet gis en kort presentasjon av de erfaringer man har gjort seg i Tyskland og Østerrike når det gjelder 16- og 17-åringers valgdeltagelse. Det finnes begrenset tilgjengelig informasjon om dette, men det som finnes fra tyske forhold er i stor grad produsert av den svenske Ungdomsstyrelsen, som i 1999 og 2002 publiserte den sparsomme statistikk. Også den britiske Electoral Commission (2004) har innhentet noe statistikk, men dette er stort sett fra de samme valgene. I Østerrike arbeider forskere ved SORA, Institute for Social Research and Analysis (<http://www.sora.at>) med å formidle forskningsresultater, også for et internasjonalt publikum.

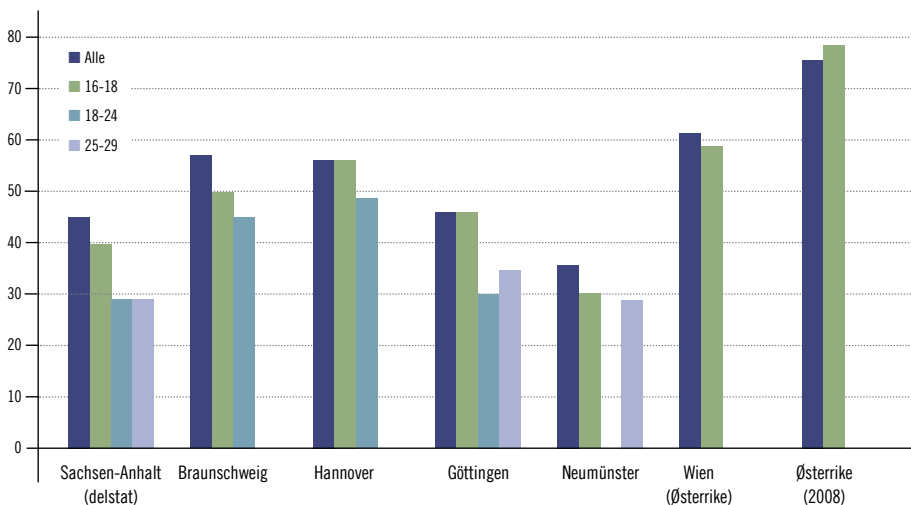
I figur 1 er knipper av valgstatistikken fra de to landene forsøkt komprimert og sammenstilt. Figuren inkluderer en tysk deltastat, 4 tyske byer, delstatsvalget i Wien (Østerrike) og parlamentsvalget i Østerrike. Det er verdt å merke seg at dette er en sammenstilling av statistikk som ikke utelukkende kan sammenlignes seg imellom. Statistikken ved

⁷ I Finland var det paraplyorganisasjonen Allianssi som gjennomførte prøvevalg i 2007: <http://www.helsinki.fi/htimes/domestic-news/politics/11998-voting-age-may-be-lowered-to-16-.html>.

⁸ Rapporten finnes på følgende nettside til Council of Europe: <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12546.pdf>

⁹ De utvalgte kommunene er: Marker (Østfold), Lørenskog (Akershus), Hamar (Hedmark), Vågå (Oppland), Sigdal (Buskerud), Re (Vestfold), Porsgrunn (Telemark), Grimstad (Aust-Agder), Mandal (Vest-Agder), Gjesdal (Rogaland), Stavanger (Rogaland), Austevoll (Hordaland), Luster (Sogn og Fjordane), Ålesund (Møre og Romsdal), Osen (Sør-Trøndelag), Namdalseid (Nord-Trøndelag), Tysfjord (Nordland), Kåfjord (Troms), Hammerfest (Finnmark), Kautokeino (Finnmark).

Figur 1 Valgdeltagelse ved utvalgte kommunale valg i Tyskland, regionvalg i Wien og parlamentsvalg i Østerrike etter alder. Prosent.



de ulike valgene er samlet inn på ulike tidspunkter og på forskjellig måte. Ved enkelte valg er det også noen justeringer når det gjelder aldersfordelingen. Ytterligere informasjon om hvert enkelt valg samt presentasjon av hver enkelt tabell, finnes i rapporten “Ungdom, valgdeltagelse og stemmer” som denne artikkelen bygger på. (Ødegård 2011).

Da Ungdomsstyrelsen i 1999 publiserte sin første rapport ”Rösträtt vid 16 år i Tyskland”, bygget dette på statistisk dokumentasjon fra de tre kommunene/byene Neumünster (i delstaten Schleswig-Holstein), Hannover og Braunschweig (i delstaten Niedersachsen), og representativ valgstatistikk fra samtlige kommuner i delstaten Sachsen-Anhalt (Ungdomsstyrelsen 1999, 21). Det er noe uklart hva som ligger i begrepet “representativ valgstatistikk”. I enkelte av lokalvalgene kan det se ut til at statistikken bygger på fullstendige optellinger – altså faktisk valgdeltagelse. I noen tilfeller kan den være basert på representative utvalsundersøkelser i etterkant av valget. Dette har det ikke vært mulig fullt ut å kvalitetssikre. Men at tallmaterialet samlet peker i samme retning, indikerer at det her er snakk om noen klare tendenser.

Ettersom det ikke er en koordinert datainnsamling mellom de ulike byer og delstatene, opererer undersøkelsene med noe forskjellige aldersinndelinger. Delstaten Sachsen-Anhalt (beliggende i det tidligere Øst-Tyskland) bygger på valgdeltagelse fra et utvalg kommuner. En sammenstilling av denne viser at 4 av 10 av de yngste velgerne brukte stemmeretten sin. I Braunschweig stemte 50 prosent av de yngste, i Hannover 56,6 prosent og i Neumünster 40 prosent. Denne valgstatistikken er fra de aller første valgene 16-åringer hadde muligheten til å stemme. I Göttingen kommune er statistikken fra 2001-valget (Ungdomsstyrelsen 2003), og viser at i likhet med Hannover trekker førstegangsvelgerne

på 16 og 17 år nesten i like stor grad som velgerbefolkningen generelt til valgurnene (45,5 prosent mot 46, 5 prosent).

Det gjennomgående bilde fra de tyske valgene, er at de yngste velgerne stemmer i noen mindre grad enn hele velgergruppen samlet. Dette gjelder på samtlige steder – unntatt i Hannover og Göttingen - der førstegangsvelgerne deltok i like stor grad som velgergruppen generelt. For det andre, og mer interessant, er det faktum at 16- og 17-åringer brukte stemmeretten sin i betydelig større grad enn 18-24-åringer.¹⁰

Lignende mønster ser vi fra Østerrike. Ved regionvalget i Wien i 2005 deltok 59 prosent av 16- og 17-åringene. Det var med andre ord ikke signifikante forskjeller i valgdeltagelse mellom de unge førstegangsvelgerne og den øvrige velgergruppen (61 prosent) (Ogris et al. 2005, referert i Zeglovits og Schwarzer 2009). Ser vi på det østerrikske parlamentsvalget i 2008, viser estimeringer at valgdeltagelsen blant 16- til 18-åringer lå på omlag på samme nivå som den generelle valgdeltagelsen (76 mot 79 prosent) (Zeglovits og Schwarzer 2009). Selv om deltagelsen ved parlamentsvalget generelt sett er høyere enn ved regionvalget, er det likevel verdt å bemerke at datamaterialet fra 2008-valget bygger på selvrapportert deltagelse, ikke faktisk deltagelse. I etterkant av valget ble det gjennomført telefonintervjuer der respondentene ble bedt om å svare på om de hadde brukt stemmeretten sin. Det var bare 15 prosent av 16-18-åringer som oppga at de ikke hadde stemt, hvilket er et for lavt tall. Forskerne foretok imidlertid justering på bakgrunn av stemmegivning, og disse estimeringene tilsa at valgdeltagelsen for aldersgruppen 16-18 år lå på rundt 76 prosent. Tilsvarende tall for velgergruppen samlet var 79 prosent. Ingen av de to studiene fra Østerrike forteller noe om 16- og 17-åringers valgdeltagelse sammenlignet med eldre ungdommer. Like fullt – østerrikske 16- og 17-åringer synes i likhet med sine tyske jevnaldrende å bruke stemmeretten i overraskende stor grad. En svakhet med dette tallmaterialet er at vi ikke vet om disse førstegangsvelgerne har fortsatt å bruke stemmeretten sin i like stor grad når de har blitt eldre – eller om 16- og 17-åringer ved senere valg viser lignende deltagelsesmønstre.

Debattene for og imot redusert stemmerettsalder

Debattene rundt stemmerettsalderen er preget av sterke interesseorganisasjoner og spredte politiske drøftelser. I dette forsøket på å samle og systematisere for- og motargumentene ligger en mengde pamfletter og policydokumenter fra en rekke europeiske interesseorganisasjoner som et bakteppe for analysene (www.barneombudet.no, www.votesat16.org.uk, www.duf.dk, Hedelund 2010, Lindgren 2006, Reeves og Nadesan 2010). Hovedvekten i denne presentasjonen rettes imidlertid mot offentlige dokumenter fra et knippe utvalg og kommisjoner fra henholdsvis Storbritannia, Sverige og Norge. Det er flere grunner til denne avgrensningen. For det første er dette nord-

¹⁰ Vi kjenner ikke til forskjellene fra Neumünster – da det ikke finnes sammenlignbar statistikk for eldre aldersgrupper.

europiske demokratier der temaet har blitt drøftet i flere utredninger. For det andre har utredningene både fra Storbritannia og Sverige en overføringsverdi til Norge, da argumentene og debattene er satt inn i en politisk prosess som er sammenlignbar med den norske. For det tredje speiler utredningene samlet sett bredden i argumentene som er dominerende i en europeisk kontekst, og for det fjerde – og på tross av felles argumentasjonsrekke – faller utredningene ned på ulike konklusjoner når det kommer til stemmerett for 16-åringer. Når det ikke er valgt dokumenter fra land som har erfaring med redusert stemmerettsalder, som Tyskland og Østerrike, har dette sammenheng med at tematikken ikke har vært gjenstand for debatt etter innføringen av reformen. Rett nok pågikk debatten før innføringen av 16-årsgrense for stemmerett, men det synes å være få offentlige utredninger eller kommisjoner som har drøftet for- og motargumentene på en inngående måte. I den grad dette finnes, er de mindre tilgjengelig for et internasjonalt (ikke tyskspråklig) publikum (se også Ungdomsstyrelsen 1999 vedr. tysk debatt).

Presentasjonen her baseres derfor på følgende kildemateriale: I 2004 kom rapporten fra den britiske valgkommisjonen (*The Electoral Commission*)¹¹ ”Age of electoral majority”, hvor det konkluderes med at stemmerettsalderen bør forbli 18 år. Rapporten er brukt som referansepunkt både for interessegrupper som arbeider for utvidelse av stemmeretten, og som utgangspunkt for mer faglige debatter og empiriske arbeider (se blant annet Chan og Clayton 2006, Milner 2010). Rapporten tar opp til vurdering et bredt tilfang av argumenter som også gjenfinnes til en viss grad i de andre tilsvarende utredninger som her er valgt ut. I 2006 kom en ny britisk rapport: ”Power to the People”, utgitt av den britiske maktkommisjonen (*The Power Commission*), nedsatt av stiftelsen Joseph Rowntree Reform Trust. Kommisjonen konkluderte med at stemmeretts- og valgbarhetsalderen burde senkes til 16 år.¹² 14 I 2009 presenterte en ny kommisjon utnevnt av den britiske regjering, ungdomskommisjonen Youth Citizenship Commission, sine anbefalinger – som gikk ut på å beholde stemmerettsalderen på 18 år (*Youth Citizenship Commission 2009*).

I Sverige er det særlig to offentlige utvalg som har drøftet spørsmålet. I 1996 kom *Åldersgränsutredningens* ”Bevakad övergång” (SOU 1996:111), der de presenterte en samlet oversikt over de aldersgrenser i samfunnet som berører unge mennesker opp til 30-årsalderen. Utvalget foreslår at 16-åringer skal få stemme ved kommunevalg og i kommunale folkeavstemninger. I 1997 kom *ungdomspolitiska kommittén* med sin utredning ”Politik för unga”, der svensk ungdomspolitik diskuteres bredt. Komiteen drøfter senket stemmerettsalder, men konkluderer ikke. De foreslår derimot en forsøksordning ved kommunevalget i 1998, et forslag som ikke møtte politisk støtte (SOU 1997:71). Denne

11 The Electoral Commission er et uavhengig organ, nedsatt av det britiske parlamentet for å følge den demokratiske prosessen i landet.

12 Dette gjelder ikke medlemmer av overhuset i det britiske parlamentet.

utredningen er for øvrig den eneste som begrunner hvorfor stemmerettsalderen eventuelt bør settes til 16 år, framfor en annen alder. For det første går stort sett alle 16-åringer på videregående skole, noe som kan tjene som et insitament for skolen til å styrke undervisningen i politikk og demokrati. For det andre er 16 år allerede en viktig aldersgrense for skoleplikt, arbeidskontrakter osv. Ti år etter kom en svensk grunnlovsutredning som drøftet temaet i mindre omfang, men hvor konklusjonen gikk i motsatt retning, nemlig at stemmerettsalderen burde forbli 18 år (SOU 2008:125).

I Norge er det særlig to offentlige utredninger som diskuterer spørsmålet om redusert stemmerettsalder. I begge utvalgene var medlemmene delt i spørsmålet. Den siste ble levert av den regjeringsoppnevnte *lokaldemokratikommisjonen*. Her falt forslaget med åtte mot fem stemmer (NOU 2006:7). Fem år tidligere ble spørsmålet debattert i valglovutvalget (NOU 2001:3). Her gikk hele utvalget inn for at stemmeretten ved stortingsvalget skulle forbli 18 år, mens et mindretall (tre av i alt 17 medlemmer) gikk inn for at stemmeretten ved kommunevalg skulle senkes til 16 år.

Gjennomgang av de utvalgte dokumentene viser at hovedargumentene for og imot en stemmerettsreduksjon kan kategoriseres langs fire akser, som hver tar utgangspunkt i et knippe av argumenter. Dette er argumenter som bygger på demokratifremmende hensyn, utviklingspsykologiske argumenter om ungdoms modenhet til å ta politiske beslutninger, andre aldersbestemte rettigheter og plikter og konstitusjonell praksis (Cowley og Denver 2004, se også Ungdomsstyrelsen 2002, Levinsen 2010, Chan og Clayton 2006, Folkes 2004, Hedelund 2010). Disse fire hovedgruppene av argumenter er i enkelte sammenhenger sammenholdt, for eksempel i diskusjoner om hvorvidt manglende politisk modenhet kan være en fare for demokratiet. På bakgrunn av de nevnte dokumentene får vi et innblikk i hvordan de ulike argumentene presentert ovenfor blir drøftet og veid opp mot hverandre – noe som også synliggjør hvilke *perspektiver* som er de mest tungtveiende i offentlige kommisjoners stillingstagning for eller imot redusert stemmerettsalder. I det følgende vil vi beskrive hovedtrekkene i de fire grunnleggende perspektivene, samtidig som vi innhenter eksempler fra utredningene nevnt ovenfor.

Demokratihensyn

De *demokratiske* argumentene knytter seg til en oppfatning av at demokratiet vil bli styrket gjennom at 16-åringer får stemmerett. Selv om ungdom i dag har muligheten til å delta og påvirke gjennom andre kanaler som eksempelvis ungdomsråd, er disse først og fremst innrettet på områder som skole og fritid og fungerer mer som arena for informasjonsutveksling og diskusjoner (SOU 1996:111). Videre legger flere av utvalgene vekt på at stemmerettsreformen vil bidra til å utvide den demokratiske deltagelsen og øke ungdoms innflytelse over beslutninger som berører deres hverdagsliv, nærmiljø og framtid. Dette vil virke motiverende for videre politisk deltagelse, da en utvidelse av de unges plikter og rettigheter antas å føre til økt samfunnsansvar (NOU 2006:7 [utvalgets

mindretall], SOU 1996:111, SOU 1997:71). Dette er også et argument den britiske maktkommisjonen løfter fram, da de mener at redusert stemmerettsalder vil kunne bidra til å møte den økende bekymringen for ungdomsgenerasjonens lave politiske deltagelse. Ved å koble unge mennesker til politikken i tidlig alder vil de også involveres i en meningsfull prosess som sikrer dem en reell innflytelse. Dette vil også ha en positiv effekt for deltagelsen videre i livet (Power Commission 2006).

Utvidet stemmerett er ikke bare til gode for de potensielt nye førstegangsvælgerne, men det vil også bidra til en demokratisering av samfunnet. Når en større del av befolkningen tar del i de politiske beslutningene, vil det øke legitimiteten til politiske beslutninger knyttet til lover og regler som berører unge mennesker (SOU 1996:111).

Videre har flere aktører påpekt at grunnskolenes demokratiundervisning har forbedret seg gjennom de siste tiårene. Dette taler for en utvidelse av stemmeretten. Argumentet er knyttet opp mot en forståelse av at ungdom generelt i dag kan mer om politikk og samfunnsliv enn tidligere generasjoner. Argumentet har lagt føringer for debatten, særlig i Storbritannia. Selv om den britiske valgkommisjonen gikk imot en senking av stemmerettsalderen, er dette et argument de mener på sikt kan endre forutsetningene for deres konklusjon. Betingelsen er at de demokratiserende programmer – både de obligatoriske innenfor utdanningsinstitusjonene og de mer frivillige former – får bedre fotfeste. Slik læring vil kunne redusere manglende politisk kunnskap hos ungdom. Kommisjonen mener også at det vil være uheldig med tanke på ungdoms forhold til demokratiske prosesser dersom avstand i tid mellom *teoretisk* lærdom og *praktisk* deltagelse blir for stor (Electoral Commission 2004).

At 16-åringene får stemmerett, sikrer også at de unge får like muligheter som eldre til å presentere sine interesser (Power Commission 2006, NOU 2001:3 [mindretallet i valglovutvalget]). Åldersgränsutredningen i Sverige løfter dette fram som et særlig viktig argument for å motvirke det som betegnes som *alderssegregering*. Når andelen eldre øker i befolkningen, kan man ikke utelukke at vi i framtiden tydeligere vil kunne se interessekonflikter i spørsmål om fordeling av velferdsgoder og samfunnets ressurser (SOU 1996:111).

Også interessegrupper og den øvrige opinionens holdninger til spørsmålet er løftet inn i debatten. At store frivillige organisasjoner støtter en aldersreduksjon, blir fremmet som et viktig argument. Samtidig påpeker den britiske valgkommisjonen at forslaget møter liten støtte i opinionen for øvrig. De påpeker også at det synes å være stor uenighet rundt spørsmålet også i ungdomsgruppen, noe også den svenske utredningen fra 1997 viser til. Argumentet om ungdoms kritiske holdninger har i ettertid vært omstridt, da andre studier har vist at 16-åringene er mer positive enn eldre aldersgrupper til å få stemme ved valg (Reeves og Nadesan 2010, SOU 1997:71). Opinionens motstand er altså blitt brukt som et *demokratisk* motargument. Et annet motargument av denne typen er de negative konsekvenser lavere stemmerettsalder vil ha for valgdeltagelsen. Det er ventet

at deltagelsen vil gå ytterligere ned, da unge velgere stemmer i mindre grad enn eldre. Også valgkommisjonen mener at en stemmerettsreduksjon vil redusere den generelle valgdeltagelsen på kort sikt. De langsiktige effektene er mer omdiskuterte. Kommisjonen mener imidlertid at en potensiell framtidig valgdeltagelse ikke kan være det avgjørende argumentet for endringer i stemmerettsalderen. I tillegg påpeker de at det finnes andre kanaler for ungdoms politiske innflytelse, selv om de innser at unges deltagelse gjennom valg ville kunne bidra til at politikere behandler deres synspunkter mer seriøst (Electoral Commission 2004). Dette argumentet har både den svenske ungdomspolitiska kommittén og den britiske ungdomskommisjonen vært opptatt av (SOU 1997:71, Youth Citizenship Commission 2009). Når de likevel går imot en senking av stemmerettsalderen, er det blant annet fordi de ikke anser adgangen til stemmelokalene som nøkkelen for å øke de unges engasjement.

Modenhet

De mest benyttede motargumentene synes likevel å være knyttet opp mot *utoiklingspsykologiske* perspektiver. I all hovedsak baserer disse seg på påstander om at 16-åringer har et lavere politisk kunnskapsnivå, lavere politisk interesse og påvirkes i større grad av ekstreme politiske synspunkter sammenlignet med eldre aldersgrupper. Dette leder til en frykt for at valgresultatet kan påvirkes negativt ved at de unges stemmer baseres på manglende samfunnsmessig forståelse og ansvarlighet. Den britiske valgkommisjonen mener spørsmålet om modenhet – eller mangel på modenhet – er det mest uavklarte argumentet knyttet til en utvidet stemmerett. Kommisjonen mener mange under 18 år vil være modne nok til å bruke sin rettighet til å stemme, men at også mange ikke vil være det. Samtidig vil man aldri kunne presisere nøyaktig hva som ligger i være ”tilstrekkelig moden”. Dette er et tema også den svenske ungdomspolitiska kommittén er inne på når de løfter fram risikoen for politisk ustabilitet. Unge antas i større grad enn eldre velgergrupper å vektlegge nye politiske budskap som ikke alltid er like gjennomtenkte. På den andre siden poengterer utvalget at det også indikerer et sunnhetstegn at unge i mindre grad enn voksne er bundet av vaner og partiidentifikasjon – noe som kan tyde på at de foretar reelle vurderinger av de ulike valgalternativene (SOU 1997:71). Både den britiske valgkommisjonen og den svenske ungdomspolitiska kommittén løfter fram skolens rolle som demokratiforbredende arena som avgjørende. Valgkommisjonen mener at på sikt kan skolens rolle være den enkeltfaktoren som bidrar til at 16-åringer får stemmerett på grunn av økt kunnskapsnivå. Like fullt hviler vurderingene rundt modenhet i stor grad på samfunnets holdninger til når man er moden nok til å inneha ulike plikter og rettigheter, og valgkommisjonen mener en større debatt – ikke bare om stemmerettsalder, men rundt myndighetsalder – ville vært nyttig. Utdanningsinstitusjonenes skoleringsprogrammer forbedres, og opinionens holdninger endres. Derfor mener kommisjonen at debatten rundt stemmerettsalder bør bli inngående drøftet på ny innen en fem- til

sjuårsperiode (Electoral Commission 2004).

Forkjemperne for utvidet stemmerett mener imidlertid at manglende kunnskap eller modenhet ikke er et gyldig argument for å hindre unge mennesker i å stemme. Det generelle utdanningsnivået har økt, samtidig som ungdoms tilgang og mulighet til å skaffe seg informasjon er langt bedre enn for tidligere generasjoner. Det er heller ikke slik at manglende forståelse, kunnskap eller interesse for politikk blir brukt som et argument mot at eldre velgere skal ha stemmerett. Man mister heller ikke sin stemmerett selv om man blir satt under verge, eller på andre måter ikke er i stand til å ta vare på seg selv (SOU 1996:111). Den svenske aldersgrånsutredningen ser heller ikke noen forskjell i kravene til unges kompetanse når det gjelder å stemme ved riksdagsvalget versus kommunevalget. Når utvalget likevel falt ned på å begrense stemmeretten til kommunevalgene, var dette mer av pragmatiske hensyn knyttet til at 16-åringene i alle fall bør kunne påvirke saker som berører deres hverdagsliv der de bor.

Andre rettighetsbaserte aldersgrenser

Motstandernes argumenter om manglende modenhet blir også parert av forkjemperne gjennom de mer *rettslige* argumentene. Dette knytter seg i korte trekk til det poenget at det finnes mange aldersgrenser under 18 år som regulerer unges plikter og rettigheter. Argumentet går ut på at når man for eksempel kan bli holdt strafferettslig ansvarlig, bør man også kunne være med å vedta de lovene som berører en (NOU 2001:3). ”No taxation without representation”, heter det i *Votes at 16* sin argumentasjonspamflett (www.votesat16.com.uk), med klare hentydninger til at 16-åringene er en viktig arbeidskraftressurs gjennom deltidsarbeid. Det argumenteres også for at ungdoms levekår i dag er sterkt forandret sammenlignet med tidligere generasjoners levekår, samtidig som deres rettslige status på flere områder står uforandret (se blant annet Ungdomsstyrelsen 1999).

De rettslige *motargumentene* viser til at det finnes en rekke aldersgrenser som baserer seg på vurderinger knyttet til modenhet. Eksempler på dette er aldersgrense for å kjøre bil, kjøpe fyrverkeri, tobakk og alkohol. Den britiske valgkommissjonen mener at enhver rettighet bør vurderes utelukkende i lys av sin egen kontekst – ikke i relasjon til andre rettigheter og plikter. Dessuten har barn opp til 18 år en beskyttelse gjennom FN's barnekonvensjon, noe som taler for at man bør starte en grundig diskusjon rundt premissene for myndighetsalder, før man diskuterer hver enkelt aldersgrense (Electoral Commission 2004).

Konstitusjonell praksis

De aldersrettslige argumentene er nært knyttet opp til det faktum at stemmeretten ofte er harmonisert med myndighetsalderen på 18 år. Vi beveger oss dermed over på de mer *konstitusjonelle* argumentene. Dette knytter seg først og fremst til en sammenheng mel-

lom myndighetsalder, stemmerettsalder og valgbarhetsalder; tre aldersgrenser som er tett knyttet sammen når det gjelder plikter, rettigheter og ansvarlighet. Dette er et argument som samtlige kommisjoner eller utredninger som har sagt nei til redusert stemmerett, har støttet seg på. Blant annet mente valglovutvalgets flertall (NOU 2001:3) at fordelene med et enhetlig regelverk i tillegg til tradisjonen tilsier en videreføring av de bestående bestemmelser i valgloven. Flertallet poengterer likevel at redusert stemmerettsalder kunne være en fordel med tanke på å styrke ungdoms engasjement i politikken og i lokaldemokratiet. Likevel veide den konstitusjonelle praksisen tyngst.

Den svenske *aldersgränsutredningen* (SOU 1996:111) har et interessant perspektiv når de tar til orde for å knytte aldersgrenser til ”nøkkeloverganger” relatert både til fysisk, psykisk og sosial modenhet heller enn myndighetsalder. Utvalget tar for eksempel til orde for at enkelte rettigheter – blant annet på arbeidsmarkedet – bør være forbeholdt personer over myndighetsalder (som eksempelvis 21 års aldersgrense for å kjøre tung lastebil). Derimot ser ikke utvalget noen prinsipielle grunner til at stemmerettsalder bør følge myndighetsalder, da umyndighet i seg selv ikke er diskvalifiserende i stemmeretts-sammenheng (SOU 1996:332).

Aldersgränsutredningen går også grundigere enn andre inn i debatten rundt stemmeretts- og valgbarhetsalder. De argumenterer for at valgbarhetsalderen fortsatt bør være 18 år. Det er først når en person er myndig, at han ikke står under en annen beskyttelse og formynderskap. En 16-åring vil dermed mangle den selvstendigheten som er avgjørende for å utøve den myndighet som følger med det å være valgbar. Argumentet støttes også av den svenske ungdomspolitiska kommittén (SOU 1997:71).

Hva viser så denne gjennomgangen? For det første gjenfinnes de samme argumentene i flere land. For det andre ser vi at konklusjonene fra kommisjonene og utvalgene spriker – avhengig av hvilke perspektiver og argumenter som vektlegges. Argumentene knyttet til konstitusjonell praksis og modenhet har vært tungtveiende når kommisjoner har gått imot en senket stemmerettsalder. Dette gjelder både den britiske valgkommisjonen, ungdomskommisjonen, den svenske grunnlovsutredningen, flertallet i det norske valglovutvalget og lokaldemokratikommisjonen. Både for den britiske maktkommisjonen, den svenske aldersgränsutredningen, til dels den ungdomspolitiska kommittén samt mindretallet i de norske utvalgene har en styrking av demokratiet og unges mulighet for innflytelse vært avgjørende argumenter for at utvalgene helt eller delvis har gått inn for å gjennomføre stemmerettsreform. For det tredje ser vi at konklusjonene spriker innenfor de ulike landkontekstene. Norge er det eneste landet der flertallet i begge kommisjonene har gått imot en stemmerettsreform. Også her hjemme har det vært en utvikling der mindretallene utgjør en økende gruppe, fra da valgrettskommisjonen avleverte sin innstilling i 2001 (17 mot tre) til lokaldemokratikommisjonen avleverte sin i 2007 (åtte mot fem). For det fjerde viser gjennomgangen at debattene i stor grad preges av normative argumenter, i den forstand at de enten ikke er testet empirisk, eller ikke *lar seg* teste empirisk.

Om man skal følge tidligere konstitusjonell praksis i spørsmålet om utvidet stemmerett, vil være et vurderingsspørsmål. At 16-åringer blir ansett som modne nok til å inngå i seksuelle relasjoner og derfor også bør ha stemmerett, er en annen argumentasjonsrekke som baseres på normative vurderinger.

I den neste delen – hvor den empiribaserte forskningen presenteres – er det demokrati- og modenhetsspektivene vi tar med videre: Vil 16-åringer bruke stemmeretten sin – og er de i så fall modne nok til å forvalte denne rettigheten på en forsvarlig måte?

Valgdeltagelse og modenhet: forskningsbaserte perspektiver

Valgforskningen, med statsviteren Mark N. Franklin (2004) i spissen, har den senere tid arbeidet for å finne empirisk støtte for den ideelle stemmerettsalder med tanke på høy deltagelse. Utgangspunktet er en bekymring for unge velgeres lave valgdeltagelse sammenlignet med eldre aldersgrupper – og en frykt for at denne tendensen skal forsterke seg i framtida.

Med bakgrunn i empiriske data fra Europa (inkludert Norge) og USA analyserer og diskuterer Franklin sammenhengen mellom stemmerettsalder og valgdeltagelse på lang sikt. Blant annet viser han at senkningen av stemmerettsalderen fra 21 til 18 år i de fleste vestlige demokratiske land fra midten av 1960-tallet til omkring 1980 synes å ha hatt enn langsiktig negativ effekt på valgdeltagelsen i de fleste land. I seg selv er ikke lav deltagelse blant førstegangselgere urovekkende, da det alltid har vært slik at førstegangselgere deltar i betydelig mindre grad enn eldre aldersgrupper. Det viser seg at valgdeltagelsen øker med økende alder (se blant annet Franklin 2004), noe Berglund (2003) forklarer med at ungdom trenger tid til å vokse seg inn i politikken, der sannsynligheten for å stemme øker når de etablerer seg med hus og hjem og familie. Valgdeltagelsen synes med andre ord å være påvirket av hvilke livsfase man er i. Også Aardal (1999) er inne på dette når han viser at deltagelsen for velgerkohorten førstegangselgere stiger allerede ved det *påfølgende* stortingsvalget.

Når svekket deltagelse vekker bekymring, er dette først og fremst fordi man ser klare tendenser til at en lavere andel av dagens førstegangselgere bruker stemmeretten enn tidligere generasjoner av førstegangselgere (Blais mfl. 2004, Franklin 2004). Dette vil kunne påvirke framtidig deltagelse, da stemmegivning betraktes som en vane som fester seg jo tidligere man deltar (Franklin 2004, Gerber mfl. 2003). En lavere valgdeltagelse blant dagens unge vil slik sett bety et markant fall i deltagelsen når unge generasjoner avløser det eldre velgerkorpsset. Mister man de unge, risikerer man å miste en hel generasjon av velgere. Det er dette som kalles valgdeltagelsens generasjonseffekt (Franklin 2004, Highton og Wolfinger 2001). Gallego (2009) mener en hovedforklaring på nedgangen i valgdeltagelse ved norske stortingsvalg fra 1965 og fram til årtusenskiftet nettopp kan knyttes til slike generasjonseffekter. Blais mfl. (2004) viser fra en canadisk kontekst at i tillegg til en generell generasjonseffekt har valgdeltagelsen særlig blitt svekket i grupper med lav utdanning.

Senere studier tyder på at dagens unge er mindre politisk mobiliserbare enn unge for bare få år tilbake – også relativt i sammenligning med utviklingen i deltagelse for befolkningen generelt. De danske valgforskere Bhatti og Hansen (2010) har vist at ved kommunevalgene i Århus og København sank den generelle valgdeltagelsen fra 1997 til 2009 med 4,8 prosentpoeng (fra 62,5 prosent til 57,7 prosent). Nedgangen er særlig merkbar i aldersgruppen 19–21-åringer, hvor fallet i deltagelse er på åtte prosentpoeng (fra 53 prosent til 46 prosent). Denne studien gir imidlertid ikke svar på hvilke konsekvenser dette får for de unges deltagelsesmønster på lengre sikt, men viser en tendens henimot at det er de yngste velgergruppene som i størst grad faller fra.

Franklin er den som tydeligst forener både en livsfase- og generasjonshypotese som mulige årsaksforklaringer på unges svekkede valgdeltagelse. Franklin mener at den svekkede valgdeltagelsen etter siste senking av stemmerettsalder knytter seg til det faktum at stemmeretten ble gitt til 18-åringer. Denne aldersfasen representerer en overgangsperiode der mange flytter hjemmefra, forlater sine gamle nettverk og står slik sett i en mer eller mindre ustabil livssituasjon. Derfor argumenterer Franklin for at 21-åringer er bedre rustet enn 18-åringer til å stemme ved valg for første gang. Dette er i og for seg et argument for å *heve* stemmerettsalderen fra 18 til 21 år. Samtidig ser Franklin at det å frata store grupper en demokratisk rettighet er et umulig politisk prosjekt. Franklin har i senere arbeider vist at det er en nær sammenheng mellom botid og dermed integrasjon i nettverk på hjemstedet og valgdeltagelse – særlig blant unge velgere (Franklin referert i Milner 2010). Alternativt kan dette derfor være en god grunn til å gi stemmerett til *yngre* tenåringer, fordi de i større grad enn 18- og 19-åringer bor hjemme hos sine foreldre og er i en stabil livssituasjon hvor de er godt integrert i lokalsamfunnets nettverk. Dette vil kunne virke positivt inn på valgdeltagelse. I tillegg vil yngre førstegangselgere oftere være i en læringssituasjon der samfunnsliv og politikk er en del av læreplanen. Han sier det slik:

... the most promising reform that might restore higher turnout would be to lower the voting age still further, perhaps to fifteen. (...) They could then learn to vote in the context of a civic class project where they [sic] were grades on their ability to discover information.

(Franklin 2004:213)

Franklin mener altså at stemmerettsalderen bør settes til en periode der de unge er innenfor et utdanningsløp og i en stabil livsfase. Dette vil øke deltagelsen både på kort og lang sikt. For at argumentet skal ha kraft, trengs det imidlertid empiriske beviser for at 16-åringer i større grad enn 18-åringer vil bruke stemmeretten sin. Med andre ord – møter Franklins livsfaseforklaring gjenklang, ikke bare teoretisk, men også empirisk?

Den canadiske statsviteren Henry Milner (2010) oppsummerer kritikernes holdning slik:

Critics quite legitimately ask, if young people do not vote at eighteen, why should we expect them to vote at sixteen? (Milner 2010:155).

Vil 16-åringer bruke stemmeretten?

Tidligere forskning på førstegangselgeres deltagelse har ikke hatt øye for aldersspredningen innenfor gruppen. I prinsippet kan en norsk førstegangselger stemme som 17-åring og som 19-åring – avhengig av når på året man er født. I Danmark, for eksempel, kan man risikere å være nærmere 20 år før man får brukt stemmeretten, da man ikke kan stemme før man har fylt 18 år.¹³ Disse to årene er en kort tidsperiode, men samtidig representerer de en fase der unge avslutter den grunnleggende skolegangen og skal ta noen veivalg knyttet til videre utdanning, jobb og bosted. Nyere forskning viser at det er stor variasjon i valgdeltagelsen innad i denne gruppen, avhengig av alder.

Som belyst tidligere i artikkelen viser erfaringer fra stemmerettsreformene i Tyskland og Østerrike i korte trekk at 16- og 17-åringer stemmer nesten i like stor grad som velgerbefolkningen generelt, og de deltar i betydelig større grad enn velgere i aldersgruppen 18 til 30 år (Ungdomsstyrelsen 1999, 2002, Electoral Commission 2004, Ogris mfl. 2005, referert i Zeglövits og Schwarzer 2009).

I analysene fra det danske kommunevalget i 2009 har Bhatti og Hansen (2010) sett nærmere på hvordan variasjonen i førstegangselgeres alder påvirker valgdeltagelsen. Analysene viser at førstegangselgere som har fylt 18 år i uken før valgdagen, stemmer i vesentlig større grad enn eldre førstegangselgere. Mens de yngste har en valgdeltagelse på hele 65 prosent, faller denne til rundt 50 prosent for dem som fyller 19 år i ukene opp mot valget. Dette betyr at 18-åringers valgdeltagelse er på et såpass høyt nivå at det først er når velgerne kommer i midten av 30-årene, at de i gjennomsnitt når den samme valgdeltagelsen. Bhatti og Hansen viser også at valgdeltagelsen faller med litt over ett prosentpoeng per måned, fra valgdatoen og til man fyller 18 år. Med andre ord: Jo nærmere valgdatoen man fyller 18, jo større sannsynlighet er det for å bruke stemmeretten.

I likhet med Franklin forklarer Bhatti og Hansen funnene med at 18-åringer er i en mer stabil livsfase enn eldre unge, som oftere har flyttet hjemmefra etter endt videregående skole. Studien viser at det er en positiv effekt på omkring ti prosentpoeng av å være hjemmeboende på tidspunktet rundt valgdagen. Det å ha flyttet hjemmefra og etablert seg i et bofellesskap hvor samboer(e) går til valgurnene, synes også å ha positiv effekt på førstegangselgerens deltagelse (Bhatti og Hansen 2010b). Til en viss grad kan altså foreldrenes påvirkning bli erstattet av samboende jevnaldrende – under forutsetning av at disse faktisk bruker stemmeretten sin.

På bakgrunn av disse studiene møter Franklins hypotese om sammenhengen mellom

¹³ I motsetning til i Norge må førstegangselgere i Danmark være 18 år eller fylle 18 år på valgdagen for å ha stemmerett (lov om valg til Folketinget § 1).

de unges livsfase og valgdeltagelse empirisk støtte. Dette indikerer at det vil være positivt for valgdeltagelsen på kort sikt å redusere stemmerettsalderen fra 18 år til 16 år. Hvordan dette vil slå ut på lang sikt, er mer usikkert. Det finnes i dag ingen studier som har sammenlignet hjemmeboende førstegangsvelgere og borteboende førstegangsvelgeres deltagemønster over tid. Dermed kan vi ikke si om forskjellene i valgdeltagelse mellom de to gruppene i dag vil følge kohortene videre i livet. Det synes imidlertid å være stor enighet om at høy valgdeltagelse i seg selv ikke er et kriterium for å utvide stemmeretten. Vil det for eksempel være ønskelig med høy valgdeltagelse dersom de unge velgerne går til valgurnene med manglende kompetanse og forståelse for hva de faktisk er med på å bestemme? Vi beveger oss over på spørsmålet om 16-åringers kognitive modenhet.

Er 16-åringer modne nok?

Norsk forskning har i liten grad rettet søkelyset på politisk modenhet. At ungdom er modne nok til å kunne delta i beslutninger som angår dem, har i stor grad vært tatt for gitt i forskning og politikk – det er ikke noe som er blitt problematisert. Rett nok publiserte Aardal i 1993 resultater fra skolevalgsundersøkelsen hvor han konkluderer med at norske 17-åringer langt på vei framviser både en god forståelse og høy tillit til valgsystemet, noe som gjør dem relativt sett godt forberedt til å bruke stemmeretten (Aardal 1993). I artikkelen ble ikke modenhet fremlagt som et argument for eller mot unges stemmerett.

I internasjonal forskning blir modenhet knyttet opp mot det å være en informert samfunnsborger. Dette operasjonaliseres som politisk kunnskapsnivå, politisk interesse, om man har demokratiske normer – eksempelvis politisk toleranse, vilje til å delta i politiske aktiviteter – og det å ha et konsistent holdningsmønster (Delli Carpini og Keeter 1996). I den pågående debatten om stemmerett for 16-åringer knyttes mangel på denne type modenhet til disse karakteristikker, med hovedvekt på manglende politisk interesse, begrenset politisk kunnskap og inkonsekvent holdnings- og handlingsmønster. En annen indikator på manglende modenhet er om de unges stemmegivning avviker fra det øvrige velgerkorpset. Vi skal se på det siste argumentet først.

Erfaringer fra de første kommunevalgene i Tyskland viser at 16- og 17-åringers partivalg avviker i svært liten grad fra velgergruppen generelt. CDU (Kristendemokratene) og SPD (Sosialdemokratene) er de største partiene både hos de voksne og hos de yngste velgerne. Det er en viss tendens til at små partier som det liberale FPD og øvrige småpartier (særlig i det tidligere østtyske Sachsen-Anhalt) får en relativt sett høyere andel av de unge stemmene (Ungdomsstyrelsen 1999). Ungdomsstyrelsen tolker dette som at ungdommene i større grad stemmer etter sin ideologiske overbevisning, ettersom de i høyere grad velger å gi sin stemme til partier som ikke klarer å overstige sperregrensen. Dette kan ha sammenheng med at de enten er bedre informert om tilgjengelige alternativer, mer ideologiske eller mindre realpolitisk innstilt. Lignende funn ble gjort av Aardal (1993),

som viste at de unge i stor grad følger de samme politiske strømningene som resten av samfunnet, selv om det er en tendens til at de i større grad enn velgerkorpset generelt stemmer på mer høyre- eller venstreorienterte partier, som SV og FrP.

De britiske forskerne Chan og Clayton (2006) mener imidlertid at 16- og 17-åringer ikke er modne nok til foreta kvalifiserte valg. På bakgrunn av nasjonalt representative data fra 1991 og 2001 tester de flere av modenhetsargumentene brukt i den britiske debatten (se Electoral Commission 2004 og www.votesat16.org.uk). Analysene viser at sammenlignet med eldre aldersgrupper har 16- og 17-åringer både en lavere politisk interesse, svakere tilhørighet til politiske partier, og de presenterer seg i større grad som upolitiske. De framviser også et lavere kunnskapsnivå, og holdninger til politiske spørsmål er både mindre konsistente og stabile over tid. Chan og Clayton kaller tiårsperioden fra 16- til 18-årsalderen opp imot slutten av 20-årene en politisk oppvåkningsfase. I denne perioden øker både den gjennomsnittlige politiske interesse, partitilhørigheten og det politiske kunnskapsnivået, og økningen er størst i de første årene.

I en survey gjennomført noen uker før europaparlamentsvalget i 2009 viser Wagner mfl. (under utgivelse) at også østerrikske 16- til 18-åringer framviser et lavere politisk kunnskapsnivå.¹⁴ Selv om også de var mindre politisk interessert sammenlignet med eldre aldersgrupper, var de mer politisk interessert enn samtlige grupper opp mot 30 år. Studien indikerer at lavere kunnskapsnivå blant de yngste velgerne ikke er ensbetydende med lav politisk interesse – men kanskje et tegn på manglende erfaringer. Også Aardal (1993) mener at manglende erfaring vil ha betydning for det politiske kunnskapsnivået. Samtidig viser han at deltagerne ved skolevalget fanger opp partienes ideologiske særpreg og har en høy grad av samsvar mellom egne holdninger til viktige tema – og partivalg. En lignende type konsistens, da mellom ulike holdningsknipper, trer fram i en studie blant 14- til 16-åringer i Tromsø. Her viser Sletten (2001) at ønsket om en lavere stemmerettsalder henger sammen med en engasjert og aktiv kritikk av dagens politikere. Av disse unge var det 33 prosent som ønsket en stemmerettsalder på 16 år.¹⁵ Uavhengig av ungdommenes alder økte dette ønsket med avtagende tillit til politikerne, med økende politisk interesse og blant unge som ser på det å engasjere seg som en samfunnsplikt. Wagner mfl. (under utgivelse) mener forutsetningene for Chans og Claytons studie er problematisk, da de yngste respondentene ikke har stemmerett. Disse vil ikke ha noen rasjonelle insentiver for å øke sin politiske interesse og kunnskapsnivået. Det er med andre ord grunn til å tro at stemmeretten i seg selv virker motiverende for å skaffe seg politisk kunnskap, ifølge Wagner mfl. Dette er et argument som også Berglund (2003) har løftet fram i en norsk kontekst. Også Zeglovits og Schwarzer (2009) er inne på dette når de på bakgrunn av

¹⁴ Respondentene ble testet om de plasserte det sosialdemokratiske partiet (SPÖ) til venstre for de to høyreorienterte partiene (FPÖ og BZÖ) og People's Party (ÖVP) (Wagner mfl., under utgivelse).

¹⁵ Sletten (2001) viser videre at 43 prosent av respondentene mente stemmerettsalderen burde være som den er, tre prosent mente den burde heves, og 21 prosent hadde ingen mening om temaet.

flere datasett viser at den politiske interessen blant unge mennesker synes å ha økt signifikant i perioden fra før 2007, da stemmeretten i Østerrike ble redusert til 16 år, og til tiden etterpå. Selv om det er heftet en del usikkerhet til enkelte av dataene, gis det indikasjoner på at interessen har økt med rundt 20 prosentpoeng i en treårsperiode.¹⁶

Chan og Clayton (2006) mener imidlertid at argumenter knyttet til manglende erfaring med valgdemokratiet ikke er en fullgod forklaring på den manglende kompetansen unge framviser sammenlignet med eldre aldersgrupper. Med henvisninger til forskning som viser at hjernen utvikler seg gjennom tenårene og i de unge voksenårene (Giedd mfl. 1999 i Chan og Clayton 2006:553), hevder de at hjernen ikke er kognitivt moden nok til å sette seg inn i komplekse politiske sammenhenger.

Med andre ord: Chan og Clayton mener 16-åringene er for umodne, rent fysiologisk, til å kunne inneha stemmerett, mens Wagner mfl. mener kunnskapsmangelen kan knyttes til manglende erfaringer. De spede empiriske resultatene med unge stemmegivere viser at de i all hovedsak stemmer som velgerkorpset for øvrig, og framviser en konsistens i holdnings- og holdningsmønstre. Dette indikerer at det må ligge et visst kunnskapsnivå til grunn, samt at de aller fleste respondenter som deltar i survey-undersøkelser, synes å forholde seg til disse spørsmålene på en seriøs måte.

Vi har i dette avsnittet sett på den empiribaserte forskningen knyttet til de demokratiske og utviklingspsykologiske perspektivene på stemmerettsreformen. Spørsmålene har vært om 16-åringene vil bruke stemmeretten sin – og i hvilken grad de er modne nok til å forvalte den på en kunnskapsbasert måte. Resultatene fra de foreløpig fåtallige forskningsbidragene gir ingen indikasjoner på at det vil innebære store omveltninger i valgdemokratiet om stemmeretten utvides.

Et spørsmål som i liten grad har blitt reist i denne debatten, er den betydning sosiale, økonomiske og kulturelle bakgrunnsfaktorer har å si – både for valgdeltagelse og for politisk kunnskapsnivå. Temaet har heller ikke vært et hovedanliggende i denne artikkelen, men i lys av resultatene fra gjennomgangen er det likevel verdt å ta med seg perspektivet videre. De empiriske bidragene viser at stemmegivning påvirkes av kontekstuelle forhold knyttet til livsfase, nettverk og andre relasjonelle faktorer. I lys av generell valgforskning vet vi at deltagelsen er sosialt skjervfordelt, der det er de med høyest utdanning som i størst grad deltar (for en oversikt, se Aardal 2002). Dette er faktorer som også gjenspeiles i de unges deltagelsesmønstre, hvor den sosiale arven fra foreldre er dominerende for om man går til valgurnene eller ei. Bhatti og Hansen (2010) viser at dersom 18- til 21-åringens mor stemmer, er det 30 prosentpoeng høyere sannsynlighet for at også datteren/sønnen bruker stemmeretten, enn om mor lar være å stemme.¹⁷ Foreldres utdannings-

¹⁶ I perioden 2004–2007 har andelen som oppgir å være svært eller ganske interessert i politikk, økt med 27 prosentpoeng (fra 41 til 68 prosent) i aldersgruppen 15–25 (2004) og 14–24 (2007). I perioden 2004–2008 har den politiske interessen økt med 23 prosentpoeng (fra 34 til 57 prosent) blant 16–18-åringene (Zeglovits og Schwarzer 2009).

¹⁷ Tilsvarende tall for fedres valgdeltagelse er på 19 prosentpoeng. I materialet er det kontrollert for foreldrenes utdanningsnivå og inntekt.

nivå er den klart viktigste forklaringsfaktoren på forskjellen i 14-åringers demokratiske kunnskapsnivå (Ekman og Zetterberg 2010). Hvilken betydning har så dette i debatten rundt stemmerettsalder? Først og fremst gir det indikasjoner om at stemmegivning må ses på som en sosial heller enn en individuell handling. I lys av dette mener Bhatti og Hansen (2010) at eventuelle deltagelsesfremmende tiltak må målrettes mot familien og skoleklassen framfor utelukkende å søke å påvirke det enkelte individ. Dette er forhold som er viktig å ha i mente når vi går over til en avsluttende drøftelse av utfordringer og konsekvenser vi vil kunne møte ved å senke stemmerettsalderen.

Avsluttende drøftelse

Konsekvenser og utfordringer ved senket stemmerettsalder

I 2008 besluttet det norske stortinget å gjennomføre et forsøk med stemmerett for 16-åringer ved kommunevalg i 2011. Mandag 12. september 2011 får derfor ca. 9 300 16- og 17-åringer muligheten til å være med å bestemme hvilke politikere som skal styre i utvalgte lokalsamfunn. Dersom forsøket resulterer i en endring av valgloven slik at 16-åringer gis stemmerett ved kommunevalgene, indikerer erfaringer fra Tyskland og Østerrike at en slik begrenset reform med tiden vil utvides til å omfatte både fylkestingsvalg og stortingsvalg.

Kan vi i dag, på bakgrunn av tidligere erfaringer og empirisk forskning, si noe om forventede konsekvenser og utfordringer? Til en viss grad.

Sannsynligvis vil den samlede *valgdeltagelsen* falle noe i de aktuelle forsøkskommuner, da 16- og 17-åringer vil ha noe lavere valgdeltagelse enn gjennomsnittet. Vi skal imidlertid ikke se bort fra at i en rekke kommuner, særlig der antallet nye førstegangselgere er lavt, vil valgdeltagelsen blant disse kunne bli svært høy. Det å være med i et pionerprosjekt samtidig som man får stemmerett, vil for mange unge virke mobiliserende i seg selv.

Videre vil nok de nye førstegangselgerne stemme i noe større grad enn eldre ungdomsgrupper. Den empiribaserte forskningen gir relativt solid støtte til at en stabil livsfase hvor man bor hjemme og er etablert i et lokalsamfunn, øker sannsynligheten for å stemme. Det er likevel ikke sikkert at avstanden til de ”ordinære” førstegangselgerne på 18 år vil være stor. Sannsynligvis blir det iverksatt mobiliseringskampanjer i forsøkskommunene som også vil treffe disse, særlig de som bor hjemme. Det er også grunn til å tro at lokalpolitikere vil gjøre en innsats for å løfte fram ungdomsrelevante saker samt presentere politikken på en mer ”ungdomsvennlig” måte. Dette vil kunne skape en mobilisering blant førstegangselgere generelt i forsøkskommunene.

Sannsynligvis vil ikke *valgresultatet* i forsøkskommunene påvirkes nevneverdig. Til det er den nye stemmegruppen relativt sett for liten, og erfaringer fra Tyskland og Østerrike viser at brorparten av de yngste velgerne stemmer i stor grad som velgerkorpset forøvrig.

Et spørsmål som dominerer debatten rundt stemmerettsreformen, er spørsmålet om de unges politiske modenhet. Selv om den politiske kunnskapen til tenåringer synes å være lavere enn hos den gjennomsnittlige velger, er det grunn til å tro at det å inneha stemmerett vil bidra til å øke gruppens politiske kunnskapsnivå og oppmerksomhet mot politiske prosesser. Den empiriske forskningen er imidlertid sparsom på dette området, og debatten bærer preg av å være dominert av normative argumenter. Det gis likevel forsiktige indikasjoner fra forskerhold om at en utvidet stemmerett sannsynligvis vil *senke* det gjennomsnittlige kunnskapsnivå i det samlede velgerkorpset marginalt – mens det gjennomsnittlige kunnskapsnivået i befolkningen vil *øke* marginalt, da 16- og 17-åringer blir mer politisk bevisste (Bhatti og Hansen 2010). Disse forhold vil imidlertid avhenge

av førstegangselveres tilgang til informasjon og arenaer der politisk informasjon formidles og diskuteres. Dette løftes fram som en av de sentrale utfordringene ved å senke stemmerettsalder (se blant annet Levinsen 2010). For det første synes skolen som forbedrende arena å være viktig for å øke de unges politiske kunnskapsnivå, både om politiske valgalternativer, men også om prosedyrer rundt selve valgprosessen. Sistnevnte forhold viste seg å være informasjon tyske 16-åringer etterlyste (Ungdomsstyrelsen 1999). Informasjon som når ”alle”, vil også være viktig for å redusere den sosialt skjevfordelte deltagelsen. Mobiliseringen på ungdoms egne arenaer, som frivillige ungdomsorganisasjoner, ungdomsklubber o.l., blir også løftet fram som viktige ressurser for å nå alternative grupper. Også lokale og nasjonale mediers evne til å tilpasse både politisk innhold og form til yngre velgergrupper vil kunne bidra til mer kunnskapsbasert deltagelse.

Sist, men ikke minst, har forskningen vist at mors og/eller fars holdninger til og interesse for valg er den enkeltfaktoren som i størst grad påvirker de unges deltagelse og kunnskapsnivå. En mobilisering av foreldre til å snakke om valget og diskutere politiske saker med sine barn er kanskje det tiltaket som vil ha størst effekt. I offentlige dokumenter fra Sverige, Storbritannia og Norge var styrking av demokratiet et av de viktigste argumentene for en utvidelse av stemmeretten. De empiriske studiene gir en viss støtte til argumentet på kort sikt, da det forventes en positiv livsfaseeffekt av å være hjemmeboende og integrert i et lokalsamfunn. Den langsiktige effekten, derimot, er knyttet til en tro på at tidlig eksponering av politisk deltagelse vil ha en positiv deltagelseeffekt videre i livet. Men vil en redusert stemmerettsalder bidra til å styrke valgdemokratiet ved å øke den framtidige valgdeltagelsen? Dette er ett av flere spørsmål vi i dag ikke har svar på. Lakmustrer på om generasjonseffekten slår til, er om forsøksgruppen i 2011 vil delta ved framtidige valg i større grad enn samme alderskohort som ikke hadde stemmerett som 16-åringer.

Det som valgforskningen i liten grad har rettet oppmerksomheten mot, er hvilken betydning utvidet stemmerett vil ha for 16- og 17-åringene. Rett nok vil de øke sine muligheter til formell makt, men vil den politiske interessen, deltagelsen og opplevelsen av å kunne påvirke samfunnet rundt seg øke? Dette har vært viktige argumenter i debatten for å redusere stemmerettsalderen. Hittil har forskningen begrenset seg til å påpeke at den tradisjonelle politiske dagsorden ikke oppleves som relevant for dagens unge og deres hverdag (se blant annet Marsh mfl. 2007, Ødegård 2010), samt at de anser lokalpolitikken som lite spennende (Rose og Pettersen 2009). Om stemmerettsutvidelsen vil bidra til å mektiggjøre unge – slik at en større andel vil ta del i utviklingen av samfunnet rundt seg gjennom politisk arbeid – er et av flere spørsmål forskning over tid vil kunne gi svar på.

Artikkelens analyse av stemmerettsdebatten i Europa har først og fremst vist at mange av argumentene som brukes, er normative. Det er ikke dermed sagt at de er ugyldige, men det gir antydninger om at svaret på den ideelle stemmerettsalder ikke styres ensidig av empiriske fakta. Vel så avgjørende er hvilke perspektiver som legges til grunn. De som

anlegger et demokratiperspektiv, tar ofte til orde for en utvidelse av stemmeretten, mens de som er opptatt av konstitusjonell praksis og konsekvenser for valgresultatet, synes å gå imot en slik stemmerettsreform. Med andre ord – svaret på hva som er den ideelle stemmerettsalder, vil i stor grad være avhengig av hvem man spør.

Litteratur

- Andenæs, J. og A. Fliflet (2004). *Statsforfatningen i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Berglund, F. (2003). Ungdom og valgdeltagelse. I Engelstad, F. og G. Ødegård (red.): *Ungdom, makt og mening*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bhatti, Y. og K.M. Hansen (2010). *Valgdeltagelsen blandt danske unge*. København, Institutt for Statskundskap: Københavns Universitet.
- Bhatti, Y. og K.M. Hansen (2010b). *Leaving the nest and the social act of voting – revisiting the relationship between age and turnout among first-time voters*. Paper presentert 1. oktober 2010 ved Pennsylvania State University.
- Blais, A., E. Gidengil og N. Nevitte (2004). Where does turnout decline come from? *European Journal of Political Research*, 43:221–236.
- Chan, T.W. og M. Clayton (2006). Should the Voting Age be Lowered to Sixteen? Normative and Empirical Considerations. *Political Studies*, 54:533–558.
- Cowley, P. og D. Denver (2004). Votes at 16? The Case Against. *Representation*, 41:57–62.
- Dansk Ungdoms Fællesråd (2010). *Valgretsalder – i verden*. København: Dansk Ungdoms Fællesråd. Hentet fra www.duf.dk/uploads/tx_templa-voila/DUF_Fakta_Valgret_i_verden_06.pdf.
- De forente nasjoner (1989[2003]). *FNs konvensjon om barnets rettigheter*. Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Delli Carpini, M.X. og S. Keeter (1996). *What Americans Know about Politics and Why it Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Ekman, J. og P. Zetterberg (2010). Svenska 14-åringars medborgarkompetens. En analys av elevenkäten i ICCS-undersökningen. I Amnå, E., T. Englund og C. Ljunggren (red.): *Skolor som politiska arenor*. Stockholm: Skolverket.
- Electoral Commission (2004). *The Age of Electoral Majority: Report and Recommendations*. London: Electoral Commission.
- Folkes, A. (2004). The Case for Votes at 16. *Representation*, 41:52–56.
- Franklin, M.N. (2004). *Voter Turnout and The Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallego, A. (2009). Where Else Does Turnout Decline Come From? Education, Age, Generation and Period Effects in Three European Countries. *Scandinavian Political Studies*, 32:23–44.

Gerber, A.S., D.P. Green og R. Shachar (2003). Voting may be habit-forming: Evidence from a randomized field experiment. *American Journal of Political Science*, 47:540–550.

Hedelund, M. (2010). Arguments pro and con lowering the voting age to 16 – in a Danish context. *Seminar on Lowering The Age to Vote to 16*. 23.–24. september 2010. Brussel: Université de Liège.

Highton, B. og R.E. Wolfinger (2001). The First Seven Years of the Political Life Cycle. *American Journal of Political Science*, 45:202–209.

Jensen, M. (2011). Europarådet og valget i Europa. Konference: *Demokrati, unge og valget – europæiske erfaringer*. 31. januar 2011. København: Valgretskommissionen.

Levinsen, K. (2010). Ungdom, stemmerettsalder og politisk deltakelse. Oppstartskonferanse: *Nedsatt stemmerettsalder til 16 år*. 20. april 2011. Lørenskog: Kommunal- og regionaldepartementet.

Lindgren, S. (2006). *Demokrati för unga. Bör rösträttsåldern sänkas till 16 år?* Nörrköping: Redda Barnens Ungdomsförbund.

Marsh, D., T. O’Toole og S. Jones (2007). *Young People and Politics in the UK*. New York: Palgrave Macmillan.

Milner, H. (2010). *The internet generation. Engaged citizens or political dropouts*. Lebanon, N.H.: University Press of New England.

NOU, Norges offentlige utredninger (2001:3). *Velgere, valgordning, valgte (Valgloven)*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.

NOU, Norges offentlige utredninger (2006:7). *Det lokale folkestyret i endring? Om deltaking og engasjement i lokalpolitikken*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.

Power Commission (2006). *Power to the People. The POWER Inquiry*: London.

Reeves, R. og T. Nadesan (2010). *The New Frontier. Votes at 16*. London: Demos.

Rose, L. og P.A. Pettersen (2009). Lokaldemokratiets grunnvoll: Innbyggernes politiske interesse og kompetanse. I Saglie, J. (red.): *Det nære demokratiet*. Oslo: Abstrakt Forlag.

Sletten, M. (2001). Ung i Tromsø. *Om problematferd, fritid, framtid og samfunnsengasjement*. NOVA-rapport 12/01. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

SOU, Statens offentliga utredningar (1996:111). *Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år*. Stockholm: Civildepartementet.

SOU, Statens offentliga utredningar (1997:71). *Politik för unga*. Stockholm: Civildepartementet.

SOU, Statens offentliga utredningar (2008:125). *En reformerad grundlag*.

Stockholm: Justitiedepartementet.

Stortingsmelding nr. 33 (2007–2008). *Eit sterkt lokaldemokrati*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet.

Ungdomsstyrelsen (1999). *Rösträtt vid 16 år i Tyskland. Erfarenheter og sänkingen av den kommunala rösträttsalderen till 16 år i ett antal tyska delstater*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2002). *Unga väljare i Tyskland. En uppföljningsstudie om rösträtt vid 16 år i kommunala val i Niedersachsen*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Ungdomsstyrelsen (2003). *Adresseboken 2003. Kommuner och landsting medinflytandeforum för unga samt samtliga ungdomsorganisationer som erhåller Statsbidrag från Ungdomsstyrelsen*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Wagner, M., D. Johann og S. Kritzinger (under utgivelse). *Voting at 16: Turnout and the Quality of Vote Choice*. Vienna: University of Vienna. Youth Citizenship Commission (2009). *Making the connection. Building youth citizenship in the UK*. Final report from the Youth Citizenship Commission. Hentet fra www.teachingcitizenship.org.uk/downloads/youth_commissioners_final_report_dated_09.pdf.

Zeglovits, E. og S. Schwarzer (2009). Lowering voting age in Austria – evaluation of accompanying campaigns for 16–18 year olds. *5th ECPR General Conference*. 12.–15. september 2009. Potsdam: Potsdam Universitat.

Ødegård, G. (2010). *Motløs ungdom? Nytt engasjement i et gammelt demokrati*. Oslo: Akademisk Publisering.

Ødegård, G. og J. Aars (2011). *Ungdom, valgdeltagelse og stemmerett. En kunnskapsoversikt*. Oslo/Bergen: Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.

Aardal, B. (1993). De unges valg: protest eller apati? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 34:459–477.

Aardal, B. (1999). *Velgere i 90-årene*. Oslo: NKS-forlaget.

Aardal, B. (2002). Demokrati og valgdeltakelse – en innføring og oversikt. I Aardal, B. (red.): *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*. Oslo: Kommuneforlaget.

Andre kilder

Barneombudet (2008). *Hva er vitsen? Et hefte om stemmerett for 16-åringer*. Hentet fra www.barneombudet.no/sfiles/6/36/1/file/va_er_vitsen_-_stemmerett_for_16-aaringer.pdf.30

Council of Europe (2010). *Høring om stemmerett for 16-åringer*. Hentet fra www.assembly.coe.int/ASP/NewsManager/EMB_NewsManagerView.asp?ID=6169.

Dansk Fælles Ungdomsråd. *Argumenter for 16 års valgret*. Hentet fra www.duf.dk/forside/maerkesager/valgret_til_16_aarige/argumenter_for_16_aars_valgret/.

Dansk Fælles Ungdomsråd. *Prøvevalget i Finland*. Hentet fra www.duf.dk/forside/maerkesager/valgret_til_16_aarige/valgret_i_europa/valgret_i_finland/.

Dansk Fælles Ungdomsråd. *Valgretskommissionen*. Hentet fra www.duf.dk/forside/maerkesager/valgret_til_16_aarige/valgretskommission/.

Dansk Fælles Ungdomsråd (2009). *Prøvevalget i Danmark 2009*. Hentet fra www.duf.dk/forside/maerkesager/valgret_til_16_aarige/proevevalg_2009/.

Dansk Fælles Ungdomsråd (2010). *16-års valgret på dagsorden i EU*. Hentet fra [www.duf.dk/index.php?id=258&tx_ttnews\[tt_news\]=1346&cHash=f0abf2667e](http://www.duf.dk/index.php?id=258&tx_ttnews[tt_news]=1346&cHash=f0abf2667e).

Folketingsvalgloven (2008). Lov om valg til Folketinget av 23. juni 2008. Hentet fra www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=123466&exp=1.

Grunnloven (1814). Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814. Hentet fra www.lovdato.no/all/nl-18140517-000.html.

Helsinki Times (2010). *Voting age may be lowered to 16. 5. august 2010*. Hentet fra www.helsinkitimes.fi/htimes/domestic-news/politics/11998-voting-age-may-be-lowered-to-16-.html.

Valgloven (2002). Lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre av 28. juni 2002. Hentet fra www.lovdato.no/all/hl-20020628-057.html.

Vergemålsloven (1927). Lov om vergemål for umyndige av 1. juli 1927. Hentet fra www.lovdato.no/all/nl-19270422-003.html.

Votes at 16 Coalition (2008). *16 Reasons for Votes at 16*. Hentet fra www.electoral-reform.org.uk/downloads/16for16.pdf.

Wikipedia. *Stemmerett i delstaten Glarus, Sveits*. Hentet fra www.en.wikipedia.org/wiki/Voting_age#S.

Wikipedia. *Stemmerett i tyske delstater*. Hentet fra www.en.wikipedia.org/wiki/Voting_age#G.